

Stanisław Stępka
 orcid.org/
 0000-0001-8118-8460

Współpraca regionalna w Europie Środkowo- -Wschodniej w koncepcjach Międzynarodowej Unii Chłopskiej

Wprowadzenie

W drugiej połowie 1944 r. Armia Czerwona wkroczyła na terytorium państw Europy Środkowo-Wschodniej. Tym samym rozpoczął się proces podporządkowania tego regionu Moskwie. Z punktu widzenia formalnoprawnego sytuacja prawnomiędzynarodowa poszczególnych państw tej części Europy w tym okresie nie była jednakowa¹. Dlatego też sposób ustanowienia dominacji radzieckiej nad poszczególnymi krajami Europy Środkowo-Wschodniej nie był jednolity. Mimo zróżnicowanej taktyki cały region poddany został procesowi sowietyzacji. Ta część kontynentu miała stanowić „imperium zewnętrzne” Związku Radzieckiego. Realizację tego zamierzenia wyznaczała polityka Józefa W. Stalina, ale dla urzeczywistnienia tego projektu istotne było też stanowisko Zachodu².

W zmieniającej się rzeczywistości wysiłek zahamowania procesu sowietyzacji podjęły m.in. partie ludowe. Program tych ugrupowań przewidywał przebudowę tego regionu w państwa nowoczesne, oparte na ideologii agraryzmu, czyli „trzeciej drogi” między komunizmem a kapitalizmem. Komuniści nie dopuścili do wolnych wyborów. Wobec opozycyjnych partii ludowych zastosowano terror, a wybory parlamentarne sfałszowano. Czołowi przywódcy zostali aresztowani³. Ci, którym uda-

¹ Polska, Czechosłowacja, Jugosławia, a także Albania należały do grona państw alianckich. Natomiast Rumunia, Bułgaria i Węgry były sojusznikami Niemiec.

² T. Kisielewski, *Słowo wstępne*, w: *Czy Europa Środkowo-Wschodnia mogła wybić się na niepodległość?*, red. tenże, N. Kasperek, Olsztyn 1996, s. 5; H. Bartoszewicz, *Europa Środkowo-Wschodnia w polityce Związku Sowieckiego 1939–1947*, w: *Czy Europa Środkowo-Wschodnia...*, s. 36, 37.

³ W 1947 r. na Węgrzech aresztowano Belę Kovácsa, sekretarza generalnego Partii Drobnych Rolników. Przywódca bułgarskich chłopów Nikola Petkow został aresztowany, skazany w procesie politycznym i powieszony. 14 lipca 1947 r. w Rumunii aresztowano lidera Narodowej Partii Chłopskiej Juliu Maniu. L.B. Paszkiewicz, „*Wolni chłopci Europy*”. *Działalność Międzynarodowej Unii Chłopskiej*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” 2004, nr 3, s. 332–333, 335; S. Stępka, *Stanisław Mikołajczyk. Rozprawy i studia*, Warszawa 2001, s. 152–153.

ło się wydostać zza żelaznej kurtyny, włączyli się w działalność środowisk emigracyjnych. Do Stanów Zjednoczonych przybyli m.in.: Ferenc Nagy – były premier Węgier, Georgi W. Dymitrow – bułgarski działacz ludowy, a jesienią dołączył lider Polskiego Stronnictwa Ludowego (PSL) Stanisław Mikołajczyk. Reprezentujący środowiska ugrupowań agrarnych przywódcy ogłosili 4 lipca 1947 r. deklarację, w której zapowiedzieli utworzenie Międzynarodowej Unii Chłopskiej (MUCH). Dokument ten podpisali członkowie Komitetu Centralnego tworzonej organizacji: dr Georgi Dymitrow, Vladko Maček, Ferenc Nagy i dr Milan Gavrilovič. Staraniem Komitetu Centralnego MUCH w dniach 24–27 maja 1948 r. w Waszyngtonie zebrał się I Kongres MUCH. Na wniosek V. Mačka przewodniczącym Komitetu wybrano Stanisława Mikołajczyka, a Georgi Dymitrow został sekretarzem generalnym. W ciągu kilku następnych lat Unia rozwijała się organizacyjnie. Na początku lat 50. XX w. do MUCH należało 12 partii agrarnych z państw Europy Środkowo-Wschodniej⁴. Siedzibą Unii został Waszyngton, a po kilku latach część biur przeniesiono do Nowego Jorku. Władze centralne zorganizowały przedstawicielstwa regionalne w Europie Zachodniej. Każda placówka składała się z Rady Regionalnej i Regionalnego Biura Wykonawczego. Ich zadaniem było analizowanie sytuacji w państwach za żelazną kurtyną⁵.

Międzynarodowa Unia Chłopska w wyniku kilkudekadowej działalności pozostawiła obszerną spuściznę źródłową. Ich analiza pozwoliła zrekonstruować najważniejsze problemy, które w odniesieniu do zawartego w tytule zagadnienia koncentrują się na: walce o niepodległość, poszukiwaniu nowych form współpracy, projektowaniu regionalnych federacji oraz przywróceniu politycznej i gospodarczej jedności Europy. W takim też porządku zostanie przedstawiona analiza sygnalizowanych problemów.

Walka o niepodległość

Z niepokojem obserwowano na początku lat 50. XX w., jak przyspieszał proces sowyetyzacji państw Europy Środkowo-Wschodniej. Władze komunistyczne wzmogły wysiłki związane z przebudową ustrojów przez narzucenie konstytucji wzorowanych na rozwiązaniach radzieckich. Poważne zagrożenie stanowiło przyspieszenie kolektywizacji rolnictwa, a w przemyśle upowszechnienie socjalistycz-

⁴ W 1952 r. do MUCH należały: Albańska Demokratyczna Partia Agrarna, Bułgarska Narodowa Unia Agrarna, Chorwacka Partia Chłopska, Czechosłowacka Agrarna Partia Republikańska, Estońska Partia Zjednoczonych Farmerów i Drobnych Rolników, Jugosłowiańsko-Serbski Związek Chłopski, Litewski Ludowy Związek Chłopski, Nowa Partia Farmerów i Drobnych Rolników Łotwy, Polskie Stronnictwo Ludowe, Rumuńska Narodowa Partia Chłopska, Słowacka Demokratyczna Partia Agrarna, Węgierska Partia Drobnych Rolników. Od połowy lat 50. do początku lat 60. XX w. do MUCH należał Słoweński Związek Ludowy, a w połowie lat 60. członkiem Unii została Ukraińska Partia Chłopska. Archiwum Akt Nowych (AAN), Dokumenty Stanisława Mikołajczyka, 500/22/0-/118, *List MUCH do Sekretarza Stanu Departamentu Stanu*, 9.07.1953 r., k. 1060; A. Indraszczyk, *Zielona Międzynarodówka. Współpraca partii chłopskich z państw Europy Środkowej i Wschodniej*, Warszawa 2008, s. 123–124.

⁵ Tamże, s. 127–129.

nego wyścigu pracy. Sowietyzacji podlegały armie narodowe, a poszczególne kraje tego regionu musiały zwiększyć nakłady na zbrojenia. Wzmogła się walka z religią i kościołami. Zaś w poszczególnych partiach komunistycznych tej części Europy przeprowadzano czystki i wzmacniano frakcje prokremlowskie⁶.

Kluczem do realizacji różnych koncepcji współpracy partii należących do MUCH było wybicie się na niepodległość narodów Środkowo-Wschodniej Europy. To założenie zapisano w programie uchwalonym na I Kongresie MUCH. „Wszystkie kwestie przyszłości duchowej, społecznej, gospodarczej i politycznej ludów Europy Środkowej i Wschodniej zależą, zatem od wyzwolenia narodowego państw z tej części kontynentu”⁷. Zakładano bowiem, że po usunięciu komunistów to one będą przejmować władzę i stanowić najważniejsze ugrupowania polityczne. Uważano, że ważne jest planowanie współpracy narodowej już na emigracji, tak aby do wyzwolonych ojczyzn mogli wracać z przygotowanymi projektami reform.

Działania na rzecz wybitcia się na niepodległość narodów Europy Środkowo-Wschodniej MUCH prowadziła na kilku płaszczyznach. Najważniejszym obszarem aktywności były różnego rodzaju naciski i apele kierowane do przywódców państw zachodnich i organizacji międzynarodowych. Rokrocznie przedkładano memoranda Organizacji Narodów Zjednoczonych, w których zapoznawano jej członków z sytuacją w państwach Europy Środkowo-Wschodniej. Unia starała się wpływać na obywateli żyjących za żelazną kurtyną. Służyć temu miało podtrzymywanie ducha narodowego oraz oporu społecznego przeciwko totalitaryzmowi komunistycznemu. Unia, poszczególne partie ją stanowiące oraz przywódcy włączyli się w nurt działań na rzecz urzeczywistnienia niepodległości. Wierzono, że zdecydowana postawa państw zachodnich i wspólne działanie narodów ujarzmionych przyczyni się do upadku komunizmu. Jak wynika z powyższego założenia, MUCH nie propagowała bezpośredniej walki zbrojnej z imperium radzieckim. Zdawano sobie sprawę, że walka ta mogłaby być prowadzona tylko w oparciu o państwa zachodnie. Odrzucano także możliwość podjęcia działań powstańczych. Zakładano, że wojna bezpośrednia przyniosłaby ogromne straty i zniszczenia na obszarze państw zależnych od Związku Radzieckiego. Generalnie przywódcy MUCH opowiadali się za koncepcją ewolucyjnego odzyskiwania wolności.

Apelowano do przywódców państw zachodnich, by w imieniu narodów zniewolonych domagali się: wycofania wojsk radzieckich z państw Europy Środkowo-Wschodniej, repatriacji osób deportowanych do Związku Radzieckiego; przywrócenia wolności prasy, słowa i zgromadzeń, przywrócenia praw do organizowania niezależnych partii politycznych, swobodnego tworzenia organizacji gospodarczych, zawodowych i kulturalnych oraz wykreowania warunków do zorganizowania wolnych wyborów. Sugerowano, by na porządku dziennym konferencji

⁶ *Memorandum Międzynarodowej Unii Chłopskiej, przedłożone Organizacji Narodów Zjednoczonych*, 18.12.1952 r., w: *Międzynarodowa Unia Chłopska 1947–1956*, wybór i oprac. B. Kącka-Rutkowska, S. Stęпка, Warszawa 2007, s. 136–137.

⁷ *Program uchwalony na I Kongresie MUCH, Waszyngton 27.05.1948 r.*, w: *Międzynarodowa Unia Chłopska...*, s. 43.

mocarstw stawiane były sprawy przywrócenia pełnej suwerenności państwom tej części Europy. Kwestia ta znalazła się w uchwalonej w czerwcu 1969 r. rezolucji MUCH. Nadzieje na odzyskanie niepodległości wzrastały, gdy w Europie dochodziło do sytuacji kryzysowych. Pod wpływem kryzysu berlińskiego w 1961 r. emigracyjne ugrupowania ludowe sformułowały nowe postulaty pod adresem państw zachodnich. VII Kongres MUCH domagał się wniesienia sprawy berlińskiej pod obrady Zgromadzenia Ogólnego ONZ. Sugerowano, aby napiętnować Związek Radziecki za łamanie praw człowieka, zniszczenie niezależnych ruchów politycznych, kulturalnych i społecznych w krajach bloku radzieckiego⁸.

Wydarzenia 1968 r. w Czechosłowacji podniosły do rangi symbolu trwanie walki o niepodległość. W dokumentach IX Kongresu, który obradował w marcu 1969 r., możemy przeczytać na temat tych wydarzeń, że „(...) świadczą nader wymownie, iż narody nasze nigdy nie pogodziły się i nie pogodzą się z narzuconą z zewnątrz niewolą”. Uczestnicy Kongresu podjęli decyzję o zwiększeniu aktywności swojej organizacji. Częściowym odzewem na to wezwanie była konferencja brukselska zorganizowana w dniach 7–8 czerwca 1969 r., która dużo miejsca poświęciła Praskiej Wiośnie 1968 r. W przyjętej wtedy rezolucji Unia zapowiadała podjęcie działań zmierzających do utworzenia Wspólnego Frontu Oporu przeciwko komunistycznej agresji⁹.

Gdy w miarę upływu czasu wolny świat przyzwyczał się do dwubiegunowego podziału globu, przedstawiciele MUCH nie zniechęcali się w swoich zabiegach. Z isticie chłopskim uporem docierali do różnych gremiów politycznych, by świadczyć o losach narodów zamkniętych za żelazną kurtyną i ostrzegać przed zagrożeniami ze strony komunizmu.

Chcąc wpływać na narody żyjące za żelazną kurtyną, przeniesiono część swej aktywności do Europy. W ten sposób łatwiej było oddziaływać na obszar Europy Środkowo-Wschodniej, a także na środowiska emigracyjne i poszczególne państwa. Dla realizacji tych zadań powołano przedstawicielstwa regionalne w Europie Zachodniej. Ich wewnętrzną strukturę stanowiły rady regionalne i regionalne biura wykonawcze. Poszczególne przedstawicielstwa zlokalizowano w Londynie, Paryżu, Rzymie, Sztokholmie, Monachium i Bonn oraz na terenie Szwajcarii. Biurami kierowali znani przedstawiciele Unii reprezentujący poszczególne partie¹⁰. Prócz przedstawicieli MUCH wyznaczyła swoich działaczy do reprezentowania jej w Eu-

⁸ *International Affairs Resolution*, „The Monthly Bulletin of International Peasant Union” 1961, no. IX–X, s. 17–18; *Narody ujarzmione a wolność Europy*, „Jutro Polski” 1961, nr 18, s. 1.

⁹ Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego, Archiwum Polskiego Stronnictwa Ludowego na Uchodźstwie (AZHRL, APSL na Uchodźstwie) *Congress Resolutions*, „The Monthly Bulletin of International Peasant Union” 1969, no. I–V, k. 267–268; tamże, *Brussels Conference. Resolution*, k. 294, 303; *Konferencja w Brukseli*, „Jutro Polski” 1969, nr 13, s. 3.

¹⁰ Funkcje te pełnili w: Londynie – Franciszek Wilk (PSL); Bonn – Vilem Svoboda (Czechosłowacka Republikańska Partia Agrarna); Monachium – Josef Nemecek oraz Tadeusz Chciuk-Celt (PSL); Paryż – Tsenko Barev (Bułgarski Ludowy Związek Chłopski); Rzym – Halil Meniku (Albańska Demokratyczna Partia Agrarna); Sztokholm – Johannes Sikkar (Związek Farmerów i Drobnych Rolników w Estonii). A. Indraszczyk, *Zielona Międzynarodówka...*, s. 129.

ropie. Taką funkcję pełnił prof. Stanisław Kot we Francji i Strasburgu (w Parlamencie Europejskim, Ruchu Europejskim) oraz w państwach Beneluksu, dr Augustyn Juretic w Szwecji, Turcji i Grecji; Franciszek Wilk w Wielkiej Brytanii i Josef Nemecek w Niemczech i Austrii. W latach 50. Unia posiadała stałe punkty korespondencyjne w: Atenach, Bonn, Genewie, Stambule i Strasburgu. Wspomniane instytucje oraz stali przedstawiciele stanowiły sieć, dzięki której Unia utrzymywała stały kontakt z działaczami poszczególnych stronnictw członkowskich, rozrzuconych po całej Europie. Dzięki tej strukturze do centrali w Stanach Zjednoczonych docierały informacje dotyczące ważnych wydarzeń. Z Komitetu Centralnego MUCH tymi kanałami przekazywano idee, zadania i wyznaczano cele do realizacji. Instytucje regionalne zbierały informacje dotyczące sytuacji w krajach za żelazną kurtyną. Wytyczne do działań propagowane były za pośrednictwem konferencji, spotkań, wydawnictw naukowych i publicystyki informującej o sytuacji w krajach bloku wschodniego, a także o działalności MUCH¹¹.

Ważne miejsce w tych działaniach przypadło liderom MUCH: prezesowi S. Mikołajczykowi, wiceprezesowi Ferencowi Nagyowi i sekretarzowi generalnemu Georgiemu M. Dymitrowi. Ich podróże do Europy miały przeważnie miejsce w okresie, gdy rozgrywały się ważne wydarzenia polityczne. Mikołajczyk przebywał na Starym Kontynencie w 1948 r. podczas pierwszego kryzysu berlińskiego i w 1955 r., gdy ZSRR wraz z innymi mocarstwami podpisał układ o neutralności Austrii i wycofał swoje wojska z tego kraju. Wydaje się, że nie było przypadkiem, że dwukrotnie – wiosną i latem 1956 r. – przebywał w Europie. Szczególnie istotny był pobyt jesienią, gdy trwało powstanie węgierskie, a społeczeństwo polskie walczyło o dekomunizację. Nikita Chruszczow podczas rozmowy z Władysławem Gomułką w Belwederze 19 października miał straszyć swego rozmówcę, że „Mikołajczyk ponoć siedzi w Kopenhadze i tylko czyha, żeby przejąć władzę”. O jego aktywności w tym okresie informują również dokumenty Komitetu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego. W notatce informacyjnej 9 listopada 1956 r. zapisano w tej sprawie: „Stanisław Mikołajczyk nosi się z zamiarem powrotu do Polski. Zamiany jego są popierane przez czołowych polityków francuskich, z którymi ostatnio prowadził on rozmowy”¹². Podobne działania podjął były premier Węgier Ferenc Nagy, który po wybuchu walk w Budapeszcie wyjechał z Paryża do Wiednia¹³.

¹¹ Tamże.

¹² *Notatka informacyjna dotycząca planów powrotu Stanisława Mikołajczyka do kraju*, 9.11.1956 r., w: *Stanisław Mikołajczyk w dokumentach aparatu bezpieczeństwa*, t. 2: *Działalność w latach 1947–1958*, wybór dokumentów W. Bagieński, F. Dąbrowski, F. Gryciuk, oprac. W. Bagieński i in., Warszawa–Łódź 2010, s. 620–621; *Daltonista. Z Andrzejem Werblanem o Władysławie Gomułce rozmawiają Ireneusz Bialecki i Andrzej Chojnowski*, „Res Publica” 1990, nr 11, s. 32; A. Paczkowski, *Działalność polityczna Stanisława Mikołajczyka w latach 1947–1966*, w: *Stanisław Mikołajczyk – w służbie Polski. Materiały z konferencji*, oprac. i red. K. Robakowski, Poznań 1998, s. 118–119.

¹³ *Przemówienie prezesa MUCH Stanisława Mikołajczyka, wygłoszone podczas V Kongresu MUCH*, Paryż, 30.10.1956 r., w: *Międzynarodowa Unia Chłopska...*, s. 208.

Taktykę działań starano się dostosowywać do zmieniającej się sytuacji. Odprężenie, które nastąpiło w polityce światowej po 1956 r., wzbudziło pewien niepokój przywódców MUC. Podkreślali, że początkowa odwilż i destalinizacja szybko ustąpiły neostalinizmowi. W konsekwencji doszło do stłumienia powstania węgierskiego i stopniowego wycofywania się z poczynionych ustępstw ekipy Władysława Gomułki w Polsce. Zwracano uwagę, że stanowisko Związku Radzieckiego wobec Węgier prowadziło do erozji pozycji Organizacji Narodów Zjednoczonych. Krytykowano jednoznaczne rozumienie – przez przywódców Zachodu – lansowanej przez Nikitę Chruszczowa polityki pokojowego współistnienia. Węgierski polityk MUC Ferenc Nagy w jednym ze swoich publicznych wystąpień tak określił politykę pokojowego istnienia: „Narody europejskie są zainteresowane Europą Wschodnią i komunizm nie stanowi dla nich przeszkody. Są przede wszystkim zainteresowane robieniem interesów z państwami komunistycznymi”¹⁴. Uznano, że narody za żelazną kurtyną rozpoczęły drogę do wolności, bo wydarzenia roku 1956 zapoczątkowały erozję systemu komunistycznego. Wybicie się na niepodległość uzależniono od siły i zdolności przetrwania żyjących tam narodów. Zmieniła się też perspektywa spojrzenia na siłę sprawczą dochodzenia do niezależności. Określił ją jednoznacznie Stanisław Mikołajczyk, mówiąc: „Mniej możemy liczyć na pomoc innych, więcej musimy liczyć na własne siły. Gdy mówię – własne siły – nie mam na myśli emigracyjnych, ale siły naszych narodów”¹⁵.

Gospodarka i ustój rolny

Zakładano, że podział Europy wzdłuż żelaznej kurtyny nie tylko spowodował zerwanie jedności politycznej, kulturowej, ale także ekonomicznej. Taka sytuacja uniemożliwiała odbudowę gospodarki europejskiej jako całości. Zerwane zostały dotychczasowe kontakty handlowe, które były niezbędne do właściwego działania systemu gospodarczego. Gdy tymczasem, jak czytamy w programie, „nikt nie znajdzie dobrej metody na odbudowę ekonomiczną Europy dopóki Stary Kontynent nie odzyska jedności i nie odtworzy swoich organicznych funkcji”¹⁶.

Problematyka ustroju rolnego opracowana była w oparciu o realia gospodarcze Europy Środkowo-Wschodniej. Poszczególne partie agrarne tego regionu przyjęły w okresie międzywojnia system oparty na ideologii agraryzmu. Kapitalizm utożsamiany był przez ludowców z wyzyskiem robotników i ludności wiejskiej, uważa-

¹⁴ Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego (AZHRL), MUC, Sixth Congress of the International Peasant Union, 30–31.05.1959 r., *Resolutions of the Cultural Subcommittee*, s. 1; Goethaqrđ, *Peace and Security of the World are Indivisible from Freedom and Independence of Communist – Subjugated People*, s. 1–3; *Deklaracja Międzynarodowej Unii Chłopskiej w sprawie sytuacji w Środkowo-Wschodniej Europie i bieżących wydarzeń w Świecie*, „Orka” 1964, nr 4–5, s. 30.

¹⁵ *Przemówienie prezesa MUC Stanisława Mikołajczyka, wygłoszone na zebraniu Komitetu Specjalnego ONZ w sprawie Węgier*, Nowy Jork 24.06.1957 r., w: *Międzynarodowa Unia Chłopska...*, s. 26.

¹⁶ *Program uchwalony na I Kongresie MUC, Waszyngton 27.05.1948 r.*, w: *Międzynarodowa Unia Chłopska...*, s. 44.

no, że był przestarzały i niesprawiedliwy. Ważnym elementem, z którego wynikała krytyka tego systemu, były doświadczenia wyniesione z wielkiego kryzysu ekonomicznego. Idee socjalistyczne i perspektywa budowy w przyszłości komunizmu były odrzucane ze względu na fakt, że godziły w podstawową wartość, którą dla chłopów było posiadanie ziemi i własnego gospodarstwa.

Problem współpracy poruszony został 4 lipca 1947 r. w deklaracji działaczy partii Europy Środkowo-Wschodniej zapowiadającej utworzenie Międzynarodowej Unii Chłopskiej. Odwołano się w tym dokumencie do decyzji podjętych w okresie II wojny światowej przez przedstawicieli ugrupowań chłopskich przebywających na emigracji w Wielkiej Brytanii. Wskazano na ustalenia dotyczące podjęcia po zakończeniu wojny współpracy gospodarczej i politycznej. Toczące się wtedy dyskusje doprowadziły do zwołania w Londynie międzynarodowej konferencji. Na posiedzeniu 9 lipca 1942 r. w Chatham House przyjęto wstępny program chłopski, który ze strony polskiej opracowali Stanisław Mikołajczyk i Witold Kulerski. W spotkaniu uczestniczyli także przedstawiciele: Bułgarii, Czechosłowacji, Grecji, Węgier, Jugosławii i Rumunii. Według intencji sygnatariuszy tego dokumentu zakładano, że program będzie służyć potrzebom mieszkańców tej części Europy po odzyskaniu niepodległości¹⁷.

Zakładano, że zachowując niezbędne dla każdego państwa interesy narodowe, należy dążyć do ułatwienia współpracy gospodarczej Państw Europy Środkowo-Wschodniej. W tym segmencie dużo miejsca przeznaczono problematyce rolnej. Za najważniejsze kwestie do rozwiązania uznano: własność ziemi, komasację gruntów, spółdzielczość rolniczą, kredyty i ubezpieczenia, zachowanie równowagi produkcji rolniczej, oświatę rolniczą i szkolnictwo fachowe. Wychodząc z założenia, że gospodarstwa chłopskie są podstawą, na której powinno być oparte zdolne do rozwoju rolnictwo, przewidywano przeprowadzenie reformy rolnej. Uważano, że wywłaszczenie wielkiej własności i przeznaczenie jej na parcelacje należy przeprowadzić tam, „gdzie własność chłopska jest w mniejszości”. Chcąc usprawnić pracę w gospodarstwach i zwiększyć ich wydajność, planowano przeprowadzenie komasacji ziemi¹⁸.

Siła chłopów zależała nie tylko od władania ziemią, ale także od stopnia organizowania się rolników w ramach instytucji wspólnych. Za ich pośrednictwem drobni producenci rolni mogli wpływać na rynek, kredyty i zaopatrzenie w sprzęt rolniczy. Współpraca ta realizowana w ramach spółdzielczości tworzonej przez chłopów powinna obejmować szerokie spektrum działań związanych z rolnictwem i środowiskiem wiejskim. W jej gestii znalazło się przetwórstwo rolnicze, rynki zbytu produktów rolnych, a także wpływ na rozwój oświaty rolniczej. Rolnicze organizacje spółdzielcze miały sprawować nadzór nad Centralnym Bankiem Rolniczym. Ze względu na wysokie ryzyko pracy w rolnictwie zalecano wprowadzenie

¹⁷ *Deklaracja na dzień niepodległości zapowiadająca utworzenie MUC*, Waszyngton 4.07.1947 r., w: tamże, s. 20.

¹⁸ Zakładano, że komasacja będzie przebiegać „bądź drogą samodzielnego współdziałania samego właściciela, bądź też przy pomocy aparatu stworzonego ustawą”, AAN, 800/22/0 Dokumenty Stanisława Mikołajczyka, sygn. 64, *Program włościański*, k. 729.

ubezpieczeń, traktując je jako: „jedną z podstawowych konieczności jakiegokolwiek programu reform”. Dla uzyskania równowagi w produkcji rolniczej zakładano dostosowanie w poszczególnych regionach rodzajów upraw czy hodowli do lokalnych warunków glebowych i klimatycznych. Polityka rolna poszczególnych państw Europy Środkowo-Wschodniej miała zabezpieczyć odpowiednie warunki do rozwoju rolnictwa. Do najważniejszych działań zaliczono: meliorację gruntów, wykorzystanie rzek do budowy hydroelektrowni i elektryfikacji wsi i miast; ulepszenie gleby, zaopatrzenie w sprzęt techniczny, a także podniesienie jakości nasion i materiału hodowlanego. Chcąc realizować te założenia, dążono do podniesienia poziomu oświaty ogólnej oraz kształcenia fachowego we wszystkich sektorach rolnictwa. W tym celu zamierzano tworzyć w organizacjach spółdzielczych działy oświaty rolniczej¹⁹.

Twórcy programu byli przekonani, że równowaga między produkcją przemysłową a rolniczą przyczyni się do polepszenia sytuacji na wsi. W wielu krajach tego regionu występował nadmiar siły roboczej na wsi. Zakładano, że stworzenie nowych gałęzi przemysłu przetwórstwa rolniczego i leśnego dałoby nowe miejsca pracy. W konsekwencji działania te spowodowałyby podniesienie poziomu życia na wsi. Czynnikiem, który hamował rozwój gospodarczy i społeczny na obszarze Europy Środkowo-Wschodniej, był brak odpowiedniej infrastruktury komunikacyjnej. Przewidywano podjęcie w tym zakresie odpowiednich kroków, zarówno na całym obszarze, jak i w poszczególnych państwach. Zakładano rozwój komunikacji kolejowej, drogowej, wodnej śródlądowej i morskiej oraz powietrznej. W celu przedyskutowania możliwości budowy dróg międzynarodowych planowano zwołanie konferencji państw sąsiadujących ze sobą. Zakładano, że cały obszar od Bałtyku do Morza Śródziemnego będzie w przyszłości dążyć do wypracowania wspólnych taryf celnych²⁰.

Założenia zawarte w programie chłopskim z 1942 r. były istotnym elementem koncepcji MUC. W wystąpieniach przywódców i w oficjalnych dokumentach przypomniano jego dorobek i podkreślano, że był to zarys przygotowany na okres, „jaki nastąpić miał tuż po zakończeniu działań wojennych”²¹. W odniesieniu do zmian, jakie nastąpiły w końcu lat 40. XX w. w państwach Europy Środkowo-Wschodniej, projekt ten podlegał pewnym modyfikacjom. W związku z zagrożeniami spowodowanymi przystąpieniem władz komunistycznych do kolektywizacji rolnictwa w sposób jednoznaczny podkreślano, że ziemia powinna należeć do tych, którzy na niej pracują. Ziemia i praca na własnym gospodarstwie gwarantowały godziwy poziom życia oraz bezpieczeństwo chłopów i ich rodzin. Jednoznacznie odrzucano

¹⁹ Tamże, s. 729–731.

²⁰ Tamże, s. 731–732.

²¹ *Sprawozdanie z rocznej działalności MUC, przedłożone uczestnikom I Kongresu przez sekretarza generalnego dr. Georga M. Dymitrowa*, Waszyngton 24.05.1948 r., w: *Międzynarodowa Unia Chłopska...*, s. 30; *Przemówienie prezesa MUC Stanisława Mikołajczyka, wygłoszone na Konferencji Europy Środkowo-Wschodniej, Londyn, 21.01.1952 r.*, w: *Międzynarodowa Unia Chłopska...*, s. 103; S. Wójcik, *Czwarty Kongres MUC*, „Jutro Polski” 1954, nr 18, s. 3; S. Mikołajczyk, *Po IV Kongresie MUC*, „Jutro Polski” 1954, nr 19, s. 1.

wprowadzany na wsi system spółdzielni produkcyjnych, który niszczył strukturę gospodarczą i więzi w środowisku wiejskim. Uważano, że kolektywizacja jest „instrumentem służącym do gospodarczego wyzysku i unicestwienia politycznego znaczenia chłopstwa”²².

Regionalne federacje

Emigracyjni działacze ruchów agrarnych traktowali Międzynarodową Unię Chłopską nie tylko jako formę współpracy chłopskiej, ale także jako załączek integracji państw środkowoeuropejskich. To w jej strukturach działacze poszczególnych ugrupowań ludowych starali się wypracować założenia przyszłej federacji. Pod jej adresem członkowie emigracyjnego PSL zgłaszali postulaty przejścia do tworzenia konkretnych planów na przyszłość. Sugerowano, że należy sformułować wspólne stanowisko w kwestii systemu monetarnego, znoszenia granic, współzależności ekonomicznej i wspólnego stosunku do Europy Zachodniej. Zachęcano do organizowania konferencji poświęconych myśli federacyjnej w środowiskach emigracyjnych oraz roli MUCH w tym obszarze działania²³.

Problematyka dotycząca wspólnych działań na rzecz przyszłej federacji znajduje swoje odbicie na forum MUCH. Uchwały, rezolucje oraz wystąpienia przywódców Unii poświęcane były także tym zagadnieniom. Już 27 maja 1948 r. doroczna konferencja MUCH uznała, że zagrożona komunizmem Europa powinna dążyć do jedności. Kluczem do osiągnięcia tego celu miały być regionalne i kontynentalne federacje. Program Unii zakładał stworzenie kilku federacji państw narodowych. Wymienia w sposób ogólny federację bałkańską, naddunajską oraz Europy Wschodniej. Przewidywano, że federacje regionalne będą współtworzyć strukturę obejmującą cały kontynent europejski. Zakładano, że będą one stanowić jedność pod względem politycznym, gospodarczym, społecznym i kulturalnym. Wzajemne relacje poszczególnych państw miały kierować się zasadami demokratycznymi. Uczestnicy konferencji opowiedzieli się za jednością Europy. Ważnym argumentem na rzecz tworzenia federacji w Europie był widoczny po zakończeniu II wojny światowej wzrost współzależności między poszczególnymi narodami i państwami. Dotyczyło to głównie średnich i mniejszych państw. Rodziło się przekonanie, że wzrastająca w sposób naturalny współzależność międzynarodowa może stanowić istotny element gwarancji pokoju w Europie. W tym duchu wypowiedział się 21 stycznia 1952 r. prezes MUCH podczas konferencji Europy Środkowo-Wschodniej. Powiedział m.in. „Współzależność, jedność i federacja przyniosą trwały pokój Europie i myślę, że przyczynią się do zapewnienia pokoju całemu światu”²⁴.

²² *Program uchwalony na I Kongresie MUCH, Waszyngton 27.05.1948 r.*, w: *Międzynarodowa Unia Chłopska...*, s. 48–49; *Deklaracja Williamsburgska*, „Jutro Polski” 1952, nr 12/13, s. 1.

²³ AAN, 800/22/0/, *Dokumenty Stanisława Mikołajczyka*, sygn. 125, W. Soroka, *Kilka uwag do programu pracy MUCH na najbliższe lata*, k. 171; A. Indraszczyk, *Polski ruch ludowy wobec integracji europejskiej*, Warszawa 2014, s. 271–273.

²⁴ *Uchwały i rezolucje*, „Jutro Polski” 1948, nr 11, s. 1; *Przemówienie w imieniu MUCH wygłoszone na konferencji Europy Środkowo-Wschodniej*, Londyn 21.01.1952 r., w: S. Stęпка, *W imieniu*

W kolejnych wystąpieniach zagadnienie to rozwijano, wskazując, że celem przedstawicieli partii ludowych stanowiących MUCH jest zagadnienie jedności Starego Kontynentu. Zadanie to zamierzano realizować za pośrednictwem przyszłej federacji, która miała ułatwić współpracę polityczną, gospodarczą i kulturalną. Narody wchodzące w skład federacji byłyby zabezpieczone przed zagrożeniem ze strony Związku Radzieckiego i Niemiec. Działania zmierzające do zbudowania zintegrowanego kontynentu należało rozpocząć od samookreślenia narodów i przywrócenia im samodzielnego bytu. Było to szczególnie istotne w przypadku państw Europy Środkowo-Wschodniej. Zaś samą ideę wspólnej Europy należało krzewić, nie czekając na wyzwolenie spod wpływów komunistycznych. MUCH zakładała, że należało przede wszystkim przygotować społeczeństwa za żelazną kurtyną, tak aby proces jednocześnie był zrozumiały i powszechnie akceptowany. Poszukiwano zasad, na których należało ułożyć relacje państw tego regionu z wielkimi sąsiadami – ZSRR i Niemcami. Ważnym elementem w tych działaniach było stworzenie takiej płaszczyzny wzajemnych relacji z narodami Europy Środkowo-Wschodniej, aby materializowała się w formule: „dzisiaj we wspólnej walce o wolność, a jutro w układaniu wspólnych warunków życia i współpracy”²⁵.

Zakończenie

Utworzona w 1947 r. – przez przywódców partii agrarnych Europy Środkowo-Wschodniej – Międzynarodowa Unia Chłopska podjęła walkę o niepodległość oraz rozpoczęła działania zmierzające do zorganizowania tej części Europy. Poszukiwano odpowiednich dla tego regionu obszarów współpracy gospodarczej i form zacieśnienia relacji politycznych. W tym ostatnim ujęciu emigracyjni działacze partii agrarnych traktowali Unię nie tylko jako formułę współpracy, ale także jako załączek integracji państw środkowoeuropejskich. To właśnie w jej strukturach starano się wypracować założenia przyszłej federacji. Tak zorganizowane państwa Europy Środkowo-Wschodniej miały stanowić pomost między Wschodem i Zachodem, a także zabezpieczać ten region przed zagrożeniem ze strony Związku Radzieckiego i Niemiec. Zdecydowanie największą uwagę poświęcono działaniom na rzecz wybitcia się na niepodległość. Urzeczywistnienie tego celu było kluczem do realizacji pozostałych koncepcji.

Siłą sprawczą walki z komunizmem mieli – zgodnie z założeniami Unii – stanowić chłopi. To oni w okresie, gdy po II wojnie światowej rozpoczął się proces sowyetyzacji Europy Środkowo-Wschodniej, stanowili warstwę najliczniejszą i w większości niechętną wprowadzanym rozwiązaniom ustrojowym. Ich opór

Stronnictwa i Międzynarodowej Unii Chłopskiej. Wystąpienia Stanisława Mikołajczyka z lat 1948–1966, Warszawa 1995, s. 36; *Program uchwalony na I Kongresie MUCH*, 27.05.1948 r., w: *Międzynarodowa Unia Chłopska...*, s. 51.

²⁵ *Przemówienie Stanisława Mikołajczyka wygłoszone podczas kongresu MUCH*, 01.1955 r., w: *Międzynarodowa Unia Chłopska...*, s. 83; *Referat na temat położenia międzynarodowego i polityki zagranicznej, wygłoszony na sesji Polskiego Narodowego Komitetu Demokratycznego*, w: *Międzynarodowa Unia Chłopska...*, s. 105.

wobec kolektywizacji rolnictwa rodził nadzieje, że na wsi drzemią siły, które przyczynią się do obalenia komunizmu i utworzą drogę do niepodległości. Jednak realizowana przez władze partyjno-państwowe kolektywizacja pozbawiła chłopów w większości państw bloku radzieckiego ziemi. Nawet w Polsce, gdzie obronili oni swoją własność, to państwo powiązało produkcję rolną z gospodarką planową i podało nadzorowi. W drugiej połowie ubiegłego wieku zmieniła się struktura ludności tej części Europy. W wyniku procesów industrializacyjnych, a także wspomnianej kolektywizacji zmniejszył się odsetek mieszkańców wsi. Stopniowo państwa bloku radzieckiego stawały się krajami uprzemysłowionymi z przewagą ludności miejskiej i robotniczej. Te wszystkie czynniki powodowały, że gdy w 1989 r. rozpoczął się proces obalenia systemu komunistycznego, to siłą sprawczą tych wydarzeń była wielkomięjska i wielkoprzemysłowa klasa robotnicza. Mimo że chłopowie odegrali pierwszoplanową rolę w zachodzących zmianach, to jednak wydatnie wsparli działania opozycji i przyjęli z zadowoleniem likwidację systemu komunistycznego.

Bibliografia

Materiały archiwalne:

- Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Dokumenty Stanisława Mikołajczyka.
 Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego w Warszawie, MUCH, Sixth Congress of the International Peasant Union, 30–31.05.1959 r.
 Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego, Archiwum Polskiego Stronnictwa Ludowego na Uchodźstwie w Warszawie, Dokumenty MUCH.

Źródła drukowane:

- Międzynarodowa Unia Chłopska 1947–1956*, wybór i oprac. B. Kačka-Rutkowska, S. Stępa, Warszawa 2007.
Stanisław Mikołajczyk w dokumentach aparatu bezpieczeństwa, t. 2: *Działalność w latach 1947–1958*, wybór dokumentów W. Bagieński, F. Dąbrowski, F. Gryciuk, oprac. W. Bagieński i in., Warszawa–Łódź 2010.

Artykuły prasowe:

- Congress Resolutions*, „The Monthly Bulletin of International Peasant Union” 1969, no. I–V.
Deklaracja Międzynarodowej Unii Chłopskiej w sprawie sytuacji w Środkowo-Wschodniej Europie i bieżących wydarzeń w Świecie, „Orka” 1964, nr 4–5.
Deklaracja Williamsburgska, „Jutro Polski” 1952, nr 12/13.
International Affairs Resolution, „The Monthly Bulletin of International Peasant Union” 1961, no. IX–X.
Konferencja w Brukseli, „Jutro Polski” 1969, nr 13.
 Mikołajczyk S., *Po IV Kongresie MUCH*, „Jutro Polski” 1954, nr 19.
Narody ujarzmione a wolność Europy, „Jutro Polski” 1961, nr 18.
Uchwały i rezolucje, „Jutro Polski” 1948, nr 11.
 Wójcik S., *Czwarty Kongres MUCH*, „Jutro Polski” 1954, nr 18.

Opracowania:

- Bartoszewicz H., *Europa Środkowo-Wschodnia w polityce Związku Sowieckiego 1939–1947*, w: *Czy Europa Środkowo-Wschodnia mogła wybrać się na niepodległość?*, red. T. Kisielewski, N. Kasparek, Olsztyn 1996.
- Indraszczyk A., *Polski ruch ludowy wobec integracji europejskiej*, Warszawa 2014.
- Indraszczyk A., *Zielona Międzynarodówka. Współpraca partii chłopskich z państwami Europy Środkowej i Wschodniej*, Warszawa 2008.
- Kisielewski T., *Słowo wstępne*, w: *Czy Europa Środkowo-Wschodnia mogła wybrać się na niepodległość?*, red. T. Kisielewski, N. Kasparek, Olsztyn 1996.
- Paczkowski A., *Działalność polityczna Stanisława Mikołajczyka w latach 1947–1966*, w: *Stanisław Mikołajczyk – w służbie Polski. Materiały z konferencji*, oprac. i red. K. Robakowski, Poznań 1998.
- Stęпка S., *Stanisław Mikołajczyk. Rozprawy i studia*, Warszawa 2001.
- Stęпка S., *W imieniu Stronnictwa i Międzynarodowej Unii Chłopskiej. Wystąpienia Stanisława Mikołajczyka z lat 1948–1966*, Warszawa 1995.

Artykuły naukowe:

- Daltonista. Z Andrzejem Werblanem o Władysławie Gomułce rozmawiają Ireneusz Bialecki i Andrzej Chojnowski*, „Res Publica” 1990, nr 11.
- Paszkiewicz L.B., „*Wolni chłopi Europy*”. *Działalność Międzynarodowej Unii Chłopskiej*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” 2004, nr 3.

Streszczenie:

Międzynarodowa Unia Chłopska w swoim programie za najważniejsze zadania uznała: powstrzymanie ekspansji komunizmu, walkę o wolność i demokrację, rozszerzenie współpracy gospodarczej przez państwa Europy Środkowo-Wschodniej oraz poszukiwanie nowych form działania. Przywódcy Unii zakładali, że po upadku komunizmu i wybiciu się na niepodległość narodów tej części Europy należy przystąpić do zacieśniania współpracy wewnątrzregionalnej i kontynentalnej. Przewidywano utworzenie trzech federacji regionalnych. Zakładano, że będą one współtworzyć strukturę obejmującą cały kontynent europejski. Zgodnie z przyjętymi koncepcjami miały stanowić jedność pod względem politycznym, gospodarczym, społecznym i kulturalnym. Federacje regionalne byłyby swego rodzaju kluczem do przywrócenia politycznej i kulturowej jedności Starego Kontynentu. W wyniku urzeczywistnienia tych założeń Europa Środkowo-Wschodnia miała stanowić pomost między Wschodem i Zachodem. Miała także zabezpieczać ten region przed zagrożeniem ze strony Związku Radzieckiego i Niemiec.

Słowa kluczowe: Międzynarodowa Unia Chłopska, Europa Środkowo-Wschodnia, niepodległość, współpraca, federacja.

Regional Cooperation in Central and Eastern Europe in the Concepts of the International Peasant Union**Abstract:**

In its program, the International Peasant Union recognized the following tasks as the most important: halting the expansion of communism, fighting for freedom and democracy,

expanding economic cooperation between the countries of Central and Eastern Europe and seeking new forms of action. Union leaders assumed that after the fall of communism and the independence of the peoples of this part of Europe, it was necessary to proceed with strengthening intra-regional and continental cooperation. The creation of three regional federations was envisaged. It was assumed that they would co-create a structure covering the entire European continent. According to the adopted concepts, they were supposed to constitute unity in political, economic, social and cultural terms. Regional federations were expected to be a kind of key to restoring the political and cultural unity of the Old Continent. As a result of these assumptions, Central and Eastern Europe was supposed to be a bridge between the East and the West. It was also supposed to protect this region against the threat of the Soviet Union and Germany.

Keywords: The International Peasant Union, Central and Eastern Europe, independence, cooperation, federation.